

DEVLET “BİR YAPISAL-İŞLEVSEL TAHLİL”

Doğu ERGİL

A. DEVLETİN TARİHSEL KÖKENİ

Ekonomik örgütleniş biçimleri ne olursa olsun, tüm toplumlar, maddi varlıklarını sürdürebilmek için üretim yapmak, en azından doğanın nimetlerinden yararlanmak zorundadırlar. Fazla ürün biriktirmenin ve saklamanın mümkün olmadığı toplayıcılık ve avcılık evrelerinde insan topluluklarının tüm yetişkin bireyleri, ekonomik etkinliklerin şu ya da bu aşamasına katılmak zorundaydılar. Bu açıdan bakıldığında, insanın başlıca varlık savaşımı (mücadelesi), doğayla olandır.

İnsanların tüketebileceklerinden fazla ürün elde etmelerini ve/ya da saklamalarını mümkün kılan teknolojik aşamaya erişmeleri, ilkel komünal örgütlenmeyi aşmalarından sonra olmuştur. Toplumsal tabakalaşmanın belirginleşmeğe başladığı bu evrede, “üretenlerle”, “üretmeyenler” arasındaki fark, toplumsal örgütlenmenin kalıcı özelliği durumunu kazandı. İkinci küme, çalışmadan, çalıştırdığı birinci kümenin emeği üzerinde denetim olanağı kazandı. Bu olanak, onlara, “çalıştırdıklarının” ürünlerine de el koymak hakkını sağladı. Bu eşitsiz ilişkinin iki kutbunu oluşturan kümeler arasında çelişen çıkarlar olması olağandır.

Toplumsal tabakalaşmanın doğmasıyla, insanla-doğa arasında süren savaşıma bir yenisi; insanla-insan arasındaki savaşım eklenmiştir. Birinci tür savaşım, topluluğun iktisaden kendine yeterli olması amacına yöneliktir. Bunun için, her topluluk/toplum, yeterli üretici güce ve üretim aracına sahip olmak ve onları korumak zorundadır.

İnsanla-insan arasındaki savaşımın ana kaynağı tabakalaşma, başka deyişle, eşitsiz toplumsal örgütlenmedir. Bu bağlam içinde süren savaşım, eşitsizliğin sağladığı nimetlerden yararlandıkları için onu korumak isteyenlerle, ondan zarar gördükleri için onu değiştirmek isteyenlerin bağdaşmaz amaçlarının doğasıdır.

Eşitsiz toplumsal ve ekonomik dizilişin nedenleri, kökenleri, bir üretim biçiminden diğerine değişir. Örneğin, eşitsizliğin temel nedeni, özel mülkiyetin esas olduğu toplumlarda, mülk, özellikle, büyük çaplı üretim araçlarına sahip olup olmamaktır. Toplu mülkiyetin ya da devlet mülkiyetinin esas olduğu toplumlarda, ekonomik (dolayısıyla tüm diğer toplumsal, siyasal) kararlara katılmak; başka deyişle üretim sürecini etkileyebilmek ya da etkileyememektir.

Birinci örnekte, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olamıyanlar, çalışarak varlıklarını sürdürmek durumundadırlar. İkinci örnekte, ekonomik işlemleri yönlendirme hakkına sahip olamıyanlar, dolayısıyla sosyal yaşamda ve siyaset alanında etkenlik kazanamıyanlar, üretim araçlarını denetleyen gücün (partinin, devletin, siyasal klığın) buyruğunda ve güdümünde çalışmak ve yaşamak zorundadırlar. Her iki durumda da, üretim araçlarına sahip olanlar ya da onları siyasal olarak denetleyenler (egemen güçler), bu olanaklara sahip olmayanlara kendi koşullarını zorlayabilirler. Zorlamışlardır. Söz konusu zorlamanın temel amacı, mevcut ekonomik ve toplumsal örgütlenmenin sürdürülmesi ve egemen sınıfın/tabakanın yararına işleyen hiyerarşik düzenin korunmasıdır.

Egemen sınıfın, kümenin yararlarını, olanaklarını sürdürmesi ve artırması, hem görece,¹ hem mutlak olarak tâbi sınıfların zararına işleyen bir süreçtir. Eğer *siyaset*, a) üretim eylemini sürdürmek; b) elde edilen ekonomik değerleri, çıkarları çelişen sınıfların/kümelelerin gücüne uygun biçimde bölüştürmek işlemi ise, hiyerarşik bütün toplumlarda *çatışkın* niteliktedir.

Siyasetin başlıca konuları olan, üretim ve bölüşüm işlemlerinin çatışkın karakteri, toplumsal örgütlenmenin tabakalaşma aşamasında, egemenlik-tâbiyet ilişkisinden kaynaklanan eşitsiz nimet ve külfet dağılımının korunmasını ve sürdürülmesini zorunlu kıldı. Bu işlevi ancak, tabakalararası ilişkilerin dolaysız sonucu olan egemenlik gücünü temsil eden bir kurum üstlenebilirdi. Bu (üst-)kurum devlettir.

Görülüyor ki, devlet, eşit olmayan kümeler/sınıflar arasındaki savaşımın başlatıcısı değil, üründür.² Belirginleşmiş olan egemenlik ve tâbiyet ilişkisinin somutlaşmış, kurumlaşmış biçimidir. Egemenliğin kurumlaşmış biçimi olarak, devlet, egemen sınıfın/kümenin ge-

¹ Egemen sınıfın servetinin artması, genelde, toplumun gayrı-sâfi hasılasının artmasıyla bağlantılıdır.

² Ralph Miliband. Nicos Poulantzas, Ernesto Laclau **Kapitalist Devlet Sorunu** (Çev: Yasemin Berkman). İstanbul: Birikim Yayınları, 1977, s. 2.

nel çıkarlarını temsil eder. Ama onunla bütünüyle *özdeş değildir*. Çünkü egemen sınıf ya da küme, istediği devlet biçimini tam bir özgürlükle dikte edemez. Devlet, yapısı gereği, egemen sınıf/küme ile karşısındaki (tâbi) güçler arasında süren ilişkiler ve yararlar arasında bir uzlaşma ve (eşitsiz) denge sağlama işlevini yüklenmiştir

B. DEVLETİN OLUŞUMU

Devlet kurumunun doğuşunu, tarihsel kaynağına kadar izlersek, kabile türü örgütlenmeye kadar ineriz. Savaşın ,göçün (kabileler çoğunlukla göçer topluluklardır) ticaretin (takasa dayandığı için değer karşılıklarının saptanması gerekiyordu) ve sosyal örgütlenmenin/dayanışmanın temeli olan evliliklerin düzenlenmesi kabilelerin siyasal sosyal gereksinmelerinin başlıcalarıydı.

Bunlar farklılaşmamış, tabakalaşmamış bir toplumsal örgütlenmenin, ilkel ekonomik işbölümünün temel işlevleriydi. Esaret kurumlaşıp, yenilenler köleleştirilince, tabakalaşma doğdu. Köleler, çalışmaktan vazgeçen galipleri beslemeğe başladılar. Bu durum üretim tekniklerinde ilerlemeye yol açtı. En azından, üreticiler, kendi tüketimlerinin üstünde ve ötesinde üretim yapmağa zorlandılar. Kaynaklar korunmağa ve ürünler biriktirilmeye başlandı. Koruma ve birikim, özel mülkiyete yol açtı. Özel mülkiyet, kaba bir ayırımla, topluluğu, mülk sahipleri ile mülk sahibi olmayanlar olarak bölümlendirdi. Mülk sahibi olmayanlar, olanların buyruğunda ve gözetiminde çalışmak durumunda kaldılar. Sadece köleler değil, mülksüz ya da yoksul özgür bireyler (kabile-soy üyeleri) de çalışanlar saflarına katıldılar. Böylelikle özgürlüklerini yitirdiler.

Göçebelikten yerleşikliğe geçişi simgeleyen köleci toplum, hatırı sayılır servet birikimlerinin oluşmasına yol açtı.³ Servet sahibi ve özgür yurttaşlar, artan oranda sanatı ve bilimi desteklediler. Uygarlık, köleci toplumla başladı denebilir. Yunan, Roma, Mısır ve Pers uygarlıkları hep kölecilik temeline oturur.⁴

Servetin ve potansiyel olarak tehlikeli (başkaldırabilir) olan kölelerin varlığı, egemen sınıfın, kendisinin, servetinin ve ayrıcalıklarının korunmasını gerektirdi. Kuvvet kullanımı yanında adalet dağı-

³ Henri J. M. Clarsen, "The Early State: A structural Approach", Idem ve Peter Skalnik (eds), *The Early State*. The Hague: Mouton Publishers, 1978, s. 11-49.

⁴ William H. Mc Neill, *A World History*. New York: Oxford Univ. Press, 1971
Ayrıca *The Early Medieval State*. London: George. Philip and Sons Ltd.

tımı, kültürel-ideolojik aşılama, ticaretin korunması ve özendirilmesi gibi yeni işlevler, göçebe toplumlarının siyasal gereksinmelerinin⁵ yerini aldı. Bütün bu işlevlerin ana amacı, iç barışı korumaktı. Her biri ayrı uzmanlık isteyen bu işlevlerin görülmesi, onları yerine getirecek ve eşgüdecek (koordine edecek) resmi ve uzmanlaşmış bir örgütü gerektirdi. İşte devlet örgütü böyle doğdu.

Köleciliği izleyen sosyo-ekonomik örgütlenme biçimlerinde, devletin temel işlevleri pek değişmedi. Mevcut sosyo-ekonomik örgütlenmeyi korumak ve sürdürmek için, a) işgücünü ve üretim araçlarını korumak ve yenilemek; b) iç barışı ve dış güvenliği sağlamak, toplumu yaşatacak işlevleri görmek nitelikleri aynen devam ediyor. Gelişen teknoloji ve işbölümüne koşut (paralel) bir örgütlenme düzeyi ile, devlet toplum düzenini sürdürmedeki merkezî önemini korumuştur. Toplumsal sistemin olduğu kadar, toplumlar-arası sistemin eşitsiz yapısı sürdürdüğü sürece koruyacaktır. Toplum gelişip, karmaşıklaştıkça, devletin görevlerinin/işlevlerinin sayısı artmıştır, daha da artacaktır.

C. DEVLETİN TOPLUMSAL ROLÜ VE İŞLEVLERİ

Tabakalaşmanın bir sonucu olarak doğan devlet, a) üretimin sürdürülmesini, bunun için, 1) üretim araçlarının korunmasını ve geliştirilmesini; 2) üreticilerin korunmasını ve yenilenmesini, gerekirse yeni üreticilerin derlenmesini; b) oluşan sosyo-ekonomik örgütlenmenin (hiyerarşik sistemin, işbölümünün) korunmasını ve sürdürülmesini, bunun için, 1) yönetim işlevini göreceк bilgi ve beceriye sahip bir kadronun hazırlanıp, göreve getirilmesini; 2) uyrukların bağlılığını ve eşitsizliğe rağmen birliği sağlayacak baskı araçlarının ve onları yönlendirecek görevlilerinin sağlanmasını; 3) kurulu düzenin kaçınılmaz, iyi ve yararlı olduğunu vurgulayan; yöneticilerin tarafsız, uygun (hatta kutsal) olduğunu savunan ideolojik/kültürel etkinliklerin yerine getirilmesi işlevlerini yüklenmiştir. Devletin varlığıyla ki, eşitsiz statü sıralaması, çatışkın niteliğine rağmen iş ve güç bölümü, bugüne kadar sürdürülebilmiştir. Eşitsizlikler kurumlaşmış olmalarına karşın, devlet aracılığı ile sınıflar-arası karışıklıklar dengelenebilmiştir.

Devlet ortaya çıktıktan sonra, denkleme yeni bir etmen (faktör) girmiştir. Devlet personelinin -yönetici kadronun- çıkarları ve "dev-

⁵ Göçü, takası, aile ilişkilerini, savaşı düzenlemek. Bu konuda bakınız Cem Eroğul, *An Assay On the Nature of the State*. Ankara, SBF Yayını No. 480, 1981, Bölüm 1

let adına" gördükleri işlevler. Sözü edilen özgül çıkarların, diğer sosyal sınıfların çıkarlarıyla uyuşturulması olgusu ile devletin varlığının ve temsi ettiği çatışkın birliğin sürdürülmesi, devlet personelinin temel amaçlarının, varlık nedenlerinin çerçevesini belirlemiştir. Devlet, artık sınıfların *tikel* çıkarlarının savunucusu olamaz.⁶ Tüm sınıflara can veren sistemin (sosyo-ekonomik örgütlenmenin) savunucusu olabilir. Devlet öncesi tabakalaşma ile, devletin oluşumundan sonraki tabakalaşma arasındaki ana fark, tikel sınıf tahakkümünün, devlet aracılığı ile sistem koruyuculuğuna dönüşmesidir. Sistemin üst sınıfları, hem sosyal hiyerarşide egemen rollerini koruyacaklar, hem de, ekonomik ayrıcalıklarını sürdüreceklidir. Ama bu devlet öncesinde olduğu gibi salt kaba kuvvete dayanarak olmayacaktır. Olmamaktadır. Olağan durumlarda, bir kriz söz konusu değilse, devletin yönetsel ve ideolojik etkinlikleri, baskıyı gerektirmeden toplumsal düzeni sağlayabilir.

Kamu düzenini sağlamak için devlet, temel sosyal işlevsel gereklilikleri görmek durumundadır.

Toplumların belli başlı gereksinim alanlarına verilen bilimsel ad, "işlevsel gereklilik"tir. Her toplumsal sistemde, devletin denetleyip yönlendireceği altı temel, "işlevsel gereklilik" alanı olduğu söylenebilir.⁷ Bunlar şöyle sıralanabilir :

- 1 — İletişim sistemi
- 2 — Üretim sistemi
- 3 — Bölüşüm sistemi
- 4 — Savunma sistemi
- 5 — Üye yenileme sistemi
- 6 — Sosyal denetleme (kontrol) sistemi

Temel sosyal gereksinimleri için doğmuş olan bu işlevsel sistemlerin her birinin önemini kısaca belirtmekte yarar vardır.

1 — *İletişim Sistemi* : İletişim insan ya da hayvan kökenli her sosyal örgütlenmenin vazgeçilmez gereksinimidir. Üyeler, anlaşmak

⁶ Hamza Alavi "The State in Post Colonial Societies: Pakistan and Bangladesh, Imperialism and Revolution in South Asia, K. Gough ve H. Sharma (eds), New York: Monthly Review Press, 1973, s. 145-173. Ayrıca, Doğu Ergil, *Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım*. Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayını No: 21, 1978, s. 26-40. Devletin, görelî özerkliği konusunda başvurulacak bir başka yapıt da, R. Milliband, N. Poulantzas ve E. Laclau'nun çalışmalarından derlenen *Kapitalist Devlet Sorunu*, op. cit.

⁷ Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan*. Ankara, Turan Kitabevi, 1984, s. 22-24.

için aralarında aynı anlama gelen simgelerle bilgi değişiminde, aktarımında bulunurlar. İnsan-altı topluluklarda, iletişim sesli ya da bedensel işaretlerle olur. İnsan toplumlarında, işaretler ve simgeler birlikte kullanılır. Toplum ne kadar karmaşıklaşırsa (gelişirse), iletişim sorunu o kadar önem kazanır. İletişim sistemi de, gerek iletişim araçları, gerek iletilen bilginin niceliği açısından o oranda gelişir ve karmaşıklaşır. Günlük dil yanında, bilimsel (bilgisayar sistemleri), sanatsal (noktalar gibi) diller gelişir. Devlet, iletişim alanında standartlaşmanın oluşmasına katkıda bulunur. Ayrıca, iletişim kanallarının açık kalmasını sağlar. Simge sistemlerinin ulus çapında yayılmasını, öğrenilmesini gerçekleştirir.

2 — *Üretim Sistemi* : Toplumlar varlıklarını sürdüreceklerse, üyelerine hayatta kalmalarına yarayacak asgari maddi olanakları sağlayacak teknikleri geliştirmek zorundadırlar. İnsanlar gereksinmelerinin bir bölümünü bireysel çabalarıyla karşılayabilirler. Ama, toplumsal yaşamın yarattığı pek çok sosyal gereksinim, bir işbölümünü gerektiren, toplumsal bir nitelik kazanmış olan üretim ile karşılanabilir. Toplumsallaşmış üretim ile, kalite ve çeşitlilik açısından büyük ekonomik gelişmeler kaydedilmiştir. Toplu üretim süreci içinde öğrenilen davranış biçimleri, bireysel üretimde de kullanılabilir. Ama bu durum, varılan aşamada, üretim tekniğinin (teknolojinin) toplumsal bir olgu oluşunu değiştirmez. Devlet, üretim sürecinin her alanına, özellikle teknoloji yaratımına yaptığı katkılarla, toplumun üretkenliğini artırıp, geliştirir.

3 — *Bölüşüm Sistemi* : Üretenler ve tüketenler, bir toplumda genellikle farklı bireylerdir. Şu halde, üretilen nesnelere, onları tüketecek olanların eline ulaşmalıdır. Öte yandan, herkes üretici de değildir. Çocuklar ve yaşlılar, işsizler doyurulmalıdır. Bakılmalıdır. Toplumsal işbölümü içinde, malların ve hizmetlerin akışının gerçekleştirilmesi gibi teknik bir sorunla, kimin neden ne kadar pay alacağı gibi siyasal, sosyal bir sorun iç içe geçmiştir. Bu karmaşık sorunlar ancak otorite ile donatılmış bir üst-kurum ve uzman kadroyla çözülebilir.

4 — *Savunma Sistemi* : Her toplum, üyelerini düşman güçlere karşı korumak için örgütlenmek ve teknikler geliştirmek zorundadır. Bu alanda, tümüyle başarı sağlanamasa da (hücrelerin, yani bedenin ölümü yenilememiştir), üyelerin yeterli bir süre oldukça sağlık içinde yaşamaları da sağlanmalıdır ki, toplumun işleri görülebilir. Bu amaç, askeri hazırlıktan, sağlık hizmetlerine kadar, birçok alanda önlemlerin alınmasını ve bunları gerçekleştirecek kurumsal

yapının oluşturulmasını gerektirir. Bu toplu(msal) gereksinimi devlet karşılar.

5 — *Üye Yenileme Sistemi*: Ölüm, insanın kaçınılmaz kaderi olduğuna göre, göçen üyelerin yerine yenileri konulmalıdır. Bu gereksinim genellikle biyolojik üretimle (doğumla) karşılanır. Tarihte, zorla, başka toplulukların esir edilmesiyle, daha sonra nüfus azlığı çekilen yerlere göç yoluyla yeni üyeler davet edilmiş, işgücü ve nüfus arttırılmıştır. Ama olağan koşullarda, nitelikli insan gereksinimi, eğitimle ve 'toplumsallaştırma' denilen kültür aktarımıyla sağlanır. Böylesine kapsamlı bir işlem, ancak devlet kurumu/örgütü tarafından gerçekleştirilebilir.

6 — *Sosyal Denetleme Sistemi*: Toplum içinde yaşasalar bile, insanların sosyal içgüdüleri yoktur. Ama, toplumsal sorumluluk taşımayı öğrenebilirler. Sorumluluklarına uygun biçimde davranma yetileri vardır. Sosyal denetleme mekanizması, bu potansiyelin gerçekleştirilmesini sağlamaya yöneliktir.

Sosyal denetleme sistemi, ikiye ayrılarak incelenebilir :

a. I) Doğru davranışın ne olduğunu belirten kural ve değerler, ahlak sistemi) olmalıdır. Bunların ne olduğu bireylere benimsetilmelidir. Devletin çeşitli eğitsel, kültürel ve ideolojik araçları bu amaçla seferber edilir.

II) Bireyleri toplumca benimsenmiş biçimde davranmağa yöneltecek bir ceza ve ödül (hukuk) sistemi olmalıdır. Yaptırımlar, bireye yalnızca başkaları tarafından zorlandığı sürece, hiçbir toplumsal denetleme sistemi yeterince etkili olamaz. Her birey, kendi davranışlarını, büyük ölçüde kendisi denetleme sorumluluğunu üstlenmelidir. Bu da, *toplumsallaşma* denilen ve doğumdan hemen sonra başlayan sosyo-psikolojik öğrenme süreçleriyle gerçekleşir.

B. Toplumsallaşma ,bireyin, toplumun değer ve inançlarını, yani standartlarını ya da ölçülerini özümleyerek, kendi davranışlarını bunlara uydurması sürecidir. Aslında hiçbir toplum, bu işlevi tam olarak başaramamıştır. Yine de, elde edilen sonuç, anarşiyi ve toplumun hızla dağılmasını önleyebildiği sürece yeterli sayılmalıdır.

Toplumsal birlik ve dayanışma, önceki kuşaklardan aktararak gelen davranış biçimlerini ve onları destekleyen tutumları yeni kuşakların öğrenmesiyle mümkündür. Böylesine güç ve kapsamlı bir işlev, ancak devlet örgütü ve otoritesiyle, onun temsil ettiği süreklilik ve birlik çerçevesinde gerçekleştirilebilir.

Madem devlet toplumsal düzeni (sosyo-ekonomik sistemi) koruyan bir üst kurumdur. Toplumsal konumu, bir ya da birden fazla sınıfın temsilciliği rolüne indirgenemez. Toplum, çelişkili bir birlik-tir. Çeşitli kümelerin ve sınıfların temsil ettikleri çatışkın çıkarlar, devletin yapısına ve işlevlerine yansır. Ama bu yansıma, düzeni bozacak yanlılığa varmamalıdır. Çoğu kez de varmaz. Sınıfsal çelişkileri elden geldiğince (sistem ve sosyal güç dengesi el verdiğince) uzlaştırmak ve çatışmayı asgariye indirmek işlevi, devletin, tek bir (egemen) sınıfın yönetim ve denetim aracı olmak durumuna olanak vermez.

Ne var ki, devlet, doğası gereği, tabakalı ve eşitsiz bir toplumun ürünü olduğu kadar, onun sürmesini sağlayan bir araçtır da. O halde devlet ile, egemen sınıf(lar) arasında "sistemsel" (systemic) bir ilişki olmalıdır.

Gerçekten de, devlet ile egemen sınıf(lar) arasında bir ilişki vardır, ama bu, dolaylı bir ilişkidir. Her devlet tipi, belirli bir sosyo-ekonomik örgütlenmenin ürünüdür. İçinden çıktığı sistemin, örgütlenme biçiminin egemenlik-tabiyet (eşitsizlik) ilişkilerini kaçınılmaz olarak yansıtır. Her toplumsal sistemin bir ekonomik örgütlenme biçimine eşdüştüğünü (tekabül ettiğini) biliyoruz. Bu örgütlenmede, her sınıfın yeri, ekonomik sistemde durduğu yere göre belirlenir. En çok yarar sağlayan yerde duranlar, ekonomik ve siyasal açıdan en kazançlı durumdadırlar.

Devletin birinci işlevi, ona can veren sosyo-ekonomik sistemin sürekliliğini sağlamaktır. İkinci işlevi ise, egemen kümenin/sınıfın yapısal ya da sistemsel yararlarını korumaktır. Ancak bu iki işlevden zaman zaman ikincisinin zararına ödünler verilebilir. Ne olursa olsun, devlet, sistemin yapısında içkin olan egemenlik ilişkisini güvence altına alır, sürdürür. Şu halde, devlet, toplumsal eşitsizliğin yalnızca ürünü değil, sürmesinin da aracıdır.

Devlet'in birinci görevi, yerleşik sosyo-ekonomik sistemi korumak ve sürdürmekse, egemen sınıfların ya da egemen sınıfın kümeleri arasındaki çıkar çatışmalarını, sürüşmeleri de sınırlar, uzlaştırır. Sistemi sarsacak boyutlara varmalarını önler. Gerekirse bastırır. Egemen sınıf(lar) bunalıma düştüğü zaman, devlet, yukardaki işlevi, yönetici (bürokratik) kadrolar ya da orta sınıf kökenli seçkinler aracılığıyla yerine getirir.

Devlet, sınıflar arasında olduğu kadar, egemen sınıf içinde de dengeler kurmak, uzlaştırmak, toplumun iç ve dış çevresinden kay-

naklanan yeni koşullara/durumlara uyumunu güvenceye almak zorundadır.

Her yeni uyum sorunu, yeni teknikler ve uyum biçimleriyle, toplumsal gelişmeye yol açar.

D. DEVLETİN GÖRELİ ÖZERKLİĞİ

Buraya dek tartışılanlar özetlenecek olursa şu sonuca varılabilir: Devletin ortaya çıkışı, tabakalaşmadan başka deyişle eşitsizliğin yapılaşmasından ötürü, toplumun yenemeyeceği, çözümleyemeyeceği ölçüde çelişkilere düşmesinin bir ifadesidir. Çatışkın nitelikteki çıkarları nedeniyle, farklı sınıflar, sonsuz sürtüşmeleriyle, ne kendilerini, ne de düzeni tahrip etmeyi göze alamadıkları için, "toplumun üzerinde kalarak", siyasal sistemi koruyacak bir kurumun oluşturulmasını istemişlerdir. İşte böyle ortaya çıkan devlet, toplumun yarattığı bir kurum olduğu halde egemenlik ve tâbiyet ilişkilerince belirlendiği için, kendini toplumun üzerine koymuş, toplumsal örgütlenmeden özerkleşme -hatta ona yabancılaşma- eğilimi göstermiştir.⁸ Bu görüşü, Alan Wolfe, "yabancılaşmış siyaset" kavramıyla söyle dile getirmiştir: Emegın, artık-değer biçiminde insanlara tekrar empoze edilmesi gibi, "artık"-siyasal güç (insanların kendilerini idare etmeleri ve başkalarıyla uzlaşmaları için yeterli siyasal faaliyetin dışındaki fiilî veya potansiyel irade) de devlet kurumu biçiminde bireyin karşısına çıkmıştır.

Böylece siyaset, giderek bireylerin günlük yaşantılarından kopuk bir uğraşı haline gelmiştir. Bu tür bir siyaset, bir toplum yaratmak faaliyeti olan "asıl" siyasetten çok farklı olarak, mantığı devlet aygıtını ele geçirmek olan, maddî amaçlı bir mücadele tutkusuna dönüşmüştür. Bu durum, hem devleti, hem de, bu kurum etrafında oluşan siyaseti, kişiye ve topluma -daha doğrusu onların temel gereksinmelerine- yabancılaşmıştır. Yabancılaşmış haliyle devlet, insan mutluluğunun koşullarını değil, servet ve güç birikiminin koşullarını üreten bir kurum durumuna gelmiştir.

Uzmanlaşmanın ve işlevsel farklılaşmanın giderek daha katı kâplara büründüğü günümüz toplumunda, bireylere açık toplumsal etkinlik alanları oldukça sınırlanmıştır. Çalışma koşullarımızdan yaşamımızı ve toplumumuzu yönetmeğe kadar pekçok etkinliğin bizi

⁸ Alan Wolfe, "New Directions in the Theory of Politics", *Politics And Society*, Cilt IV. no. 2 (1974).

aşan güç ve eylem alanı haline gelmesi ve beklentilerimiz dışında bakış açımızı (değerlerimizi) çarpıtıran bir toplumsal ortam (dünya) yaratmıştır. Bu toplumsal ortam, "modern toplum" olarak bireyin karşısına çıkmakta ve onun var olan yeteneklerini geliştirme doğrultusunda yatan temel çıkarlarıyla çelişmesini pekiştirmektedir. İşte, bu çelişki, devlet (kurumu) olarak bireyi karşılamaktadır.

Devlet, giderek büyüyen ve modernleşen toplumda işbölümünün yapısıyla da, bir sınıfın öbürleri üzerindeki egemenliğinin aracı olmuştur. Şu halde, devlet için verilen savaşımın görünümü, aristokrasi, monarşi veya demokrasi adı altında yürütülse de, bu mücadelenin asıl nedeni, devlet aygıtını denetim altına almaya veya tutmaya yönelik sınıflar-arası bir çatışmadır. Bu savaşım, varolan toplumsal düzeni tümüyle değiştirmeyi hedef alsaydı bile, ilk aşamada devlet aygıtını ele geçirmeye yöneliktir. Bu tutumun başlıca nedeni, devletin kurulu politik-ekonomik düzenin olduğu kadar, kurulacak olanın da koruyucusu, kollayıcısı olmasıdır. Söz konusu niteliği, devletin, bir sınıfın değil, sistemin bütününe savunulmasını, sürdürülmesini ve esenliğini üstlenen kurum olduğunu vurgular. Bu, şu demektir: Devlet, toplumsal örgütlenmeden ve sınıfsal oluşumlardan bir ölçüde özerk olmalıdır ki, sistemin bütününe ve toplumun tamamına daha yetkin olarak hizmet etsin.

Devletin görece özerkliğinin iki kaynağı vardır: 1) konjonktürel, 2) yapısal. Bunları sırasıyla irdeliyelim:

D.a) Konjonktürel Özerklik:

Ekonomik sistem ne olursa olsun, devletin ekonomiye egemen olan sosyal gücün/sınıfın müdahale ve denetim aygıtı olmadığı, olmaktan çıktığı durumlar vardır.

Bu durumların başında, toplum içinde çatışan sınıfların arasındaki güç farkı azalarak, bunlardan birinin öbürü üzerinde egemenlik kurmasını önleyecek şekilde geçici bir denge halinin doğması gelir. Böylece, çatışan sınıflar arasında aracı rolüne bürünen devlet, her iki sınıfa veya sınıflar topluluğuna karşı görece bir özerklik kazanır.

Bu durum, 17. ve 18. yüzyıllarda zaman zaman geleneksel aristokrasiyi, yükselen burjuvaziyle karşı karşıya getiren Avrupa'nın mutlak monarşilerinde ve burjuvazi ile çalışanları görece bir denge içinde karşı karşıya getiren birinci ve ikinci imparatorluk devri Bonapartist devlet için sözkonusudur. Modern çağda ise, Bismarck

devleti ve I. Dünya Savaşı sonrasında yenik düşen Almanya ve İtalya'da faşizme giden yolda toplumsal tabakalar arasındaki ilişkiler, tanımlanan durumun tipik örnekleridir.

Devletin görelî bağımsızlığı, sömürge-sonrası gelişmemiş kapitalist ülkeler için de faydalı bir anahtardır. Çoğunlukla, yönetici bir asker-sivil bürokrat kesitin (orta sınıfın), denetimine giren ulusal devlet, hem çok zayıf olan ulusal burjuvazi ile işçi sınıfı arasında, hem de, ulusal burjuvazi ile, geçici olarak iç-pazardaki nüfuzları kırılmış olan metropol burjuvazisi arasında oynadığı arabuluculuk rolünden ötürü, politikalarında önemli ölçüde -fakat görelî olarak- özerklik kazanır.⁹

D.b) Yapısal Özerklik :

Devletin yapısal görelî özerkliğini, Ralph Miliband şöyle değerlendirmektedir : Devletin, egemen sınıfın yararına hizmet etmesiyle, bu sınıfın emrinde hareket ettiğini kabul etmek birbirinden çok ayrı şeylerdir. Devletin, egemen sınıfın ortak çıkarlarının savunucusu olması, belirli -tüm değil- çıkarları içerir. Ayrıca, egemen sınıftan anlaşılan, bu sınıfta, birbirinden farklı fakat bütünü oluşturan öğelerin bulunduğu anlamına gelir. Durum böyle olunca, bu işlevleri yüklenecek bir üst kurumun yaratılmasının zorunluluğu açıktır. Fakat devlet bu işlevleri, belli bir derecede özerkliğe sahip olmadan yerine getiremez.

Bu anlamda, özerklik kavramı, devletin tanımının içindedir ve onun için bir parçasıdır.¹⁰

Yalnız şu kadarı unutulmamalıdır ki, devletin görelî özerkliği, toplum yapısının temelinde yatan üretim ilişkilerini (sosyo-ekonomik örgütlenmeyi) ve bu ilişkilerin yarattığı güçler dengesini aşan bir niteliğe varamaz. Bu yapısal ve teorik çerçeve içinde, devletin, özerkliği, egemen sınıf içindeki ayrılıkların derecesi, bu sınıfla öbürleri arasındaki çelişkilerin derinliği ile orantılı olarak değişebilir. Fakat modern devletin görelî özerkliğinin (devletin egemen sınıfın tek bir kesimine bağımlı olmamasının) bu sınıfın tümünü koruduğunu kabul etmek zorundayız. Bu nitelik, devlet gücünü¹¹ (üretim sürecini denetleyip, yönlendirmesinden ötürü) elinde tutan sınıf içindeki

⁹ Doğu Ergil, *loc. cit.*, s. 23-26.

¹⁰ Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society*. New York : Basic Books, 1969 s. 22

¹¹ Devlet gücü ve aygıtı (makinesi) arasında analitik bir ayırım söz konusudur burada. Devlet gücü, siyasal ve ekonomik, yani türevsel bir olgu; devlet aygıtı ise, kurumsal ve araçsal (instrumental) bir olgudur.

çatışmayı azalttığı gibi, devletin yapısal, varlıksal karakterine de uygundur.

Ancak devletin, kapitalist toplumda yalnızca özel mülkiyeti koruyan bir güç olduğunu ileri sürmek yeterli değildir. Çünkü toplum, üyelerinin çoğunluğunun küçük toprak parçalarına ve basit üretim araçlarına sahip olmaları (ve basit meta üretimi ile uğraşmaları) tarihi ve teorik olarak mümkündür. Fakat kapitalist mülkiyet biçiminde nesnelere, ona sahip olanların dışında bir varlığı vardır. Kapitalist üretim biçiminde mülk, geniş çaplı emek ve sermaye kullanımını gerektiren üretim araçları haline gelir (pazar için üretim yapan çiftlik, fabrika gibi). Bu aşamada, üretim aracı, basit bir özel mülkten, insanlararası toplumsal bir ilişki durumuna dönüşür. Böylece özel mülkiyet, mülk sahiplerine bizzat emek güçlerini satarak geçinmek zorunda kalmamak ayrıcalığını verdiği gibi, başkalarının emeğine tasarruf imkânını da verir. İşte, kapitalist toplum içinde sınıf egemenliğinin (burjuvazi için) ve bağımlılığının (emekçiler için) temeli bu ilişkidir.¹²

Bu hususta aydınlatıcı açıklamalar getirmiş olan Nicos Poulantzas'a göre, egemen sınıfa mensup olanların devlet aygıtına veya hükümete doğrudan doğruya katılmaları -bu katılma fiilen olsa bile- önemli değildir. Devlet ve egemen sınıf arasındaki ilişki nesnel bir ilişkidir. Bu durumda devletin işlevleri ile, egemen sınıfın çıkarları, sistemin için mantığı gereği özdeşleşmektedir. Yani, egemen sınıfın üyelerinin devlet aygıtına yönetici olarak katılmaları bir neden değil, sonuçtur.¹³

Ancak, devlet ile egemen sınıf arasında, nesnel ve organik bağlar olması, yine de, toplumda istikrarı sağlamaz... Yönetenlerle yönetilenler, çalışanlarla, çalıştıranlar, üretim araçlarına sahip olanlarla olmayanlar yada üretim sürecini denetleyebilenlerle denetleyemiyenler arasındaki çelişkinin giderilmesi gerekir. Bu çelişkinin sürekliliği sistem için iki yönden sakıncalıdır. 1) Tâbi (yönetilen) sınıfların hoşnutsuzluğu, sistemi temelinden tehdit edecek bir güç haline getirebilir. 2) Egeemn sınıfın çeşitli kanatları içindeki iktidar rekabeti, bu sınıf içinde birliğin bozulmasına yolaçabilir. İşte devlet, bu noktada müdahale ederek çelişkinin yolaçtığı sözkonusu eğilimleri durdurur.

¹² Paul M. Sweezy, *The Theory of apitalist Development* (New York: Monthly Review Press, 1942) adlı yapıtının VIII. bölümünden derlenmiş düşünceler.

¹³ Nicos Poulantzas, "The Problem of the Capitalist State" *New Left Review* No. 58 (1969).

Bu işleviyle devlet bütün eğitim, propaganda ve yönetim araçlarını seferber ederek, yönetilenlerin başkaldırı eğilimlerini yoketmeğe çalışır. Onları vatandaşlık sıfatı altında *bireyselleştirerek*, toplumun manevi ve "yüksek" şahsiyetinde birleştirmeğe gayret eder. Bu çaba, bağımsız (ve siyasal açıdan dönüşümcü) nitelikte bir sınıf bilinci doğmasını önlemeğe ve siyasal arayışları, dar kapsamlı ekonomik taleplere indirmeğe yöneliktir. Devletin egemen sınıfa yaptığı hizmet bu sınıfın alt gruplarını bir araya getirmek ve aralarında çatışmaları önleyerek, onları, uzun vadeli bir strateji etrafında birleştirmektedir. Bu stratejinin iki yönü vardır: 1) Üretim olgusunun kesintisiz devam etmesi (yeniden üretim için gerekli koşulların hazırlanması) 2) Yöneten ve egemen sınıf ile yönetilen ya da tâbi sınıflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ve barışçı sınırlarda tutulması. Bu sonuncu işlev, yönetilenlere önemli ödünler vermeyi de içine aldığı için, devlet aygıtının, egemen sınıfın ya da örgütün, herhangi bir kesiminin *tam anlamıyla* denetimi altında olması ihtimaliyle ters düşer. Egemen sınıfın gurupları arasındaki çatışma olasılığına karşı, devletin, bu sınıfın fonksiyonlarından bağımsız kalması, onun daha sarsılmaz olmasını ve amacına (toplumun mevcut yapısıyla yeniden üretilmesi) daha emin hizmet etmesini sağlar.

Her toplumsal yapının kendisini yenilemesi veya yeniden üretmesi için, bir yandan üretim (ekonomik anlamda) faaliyetinde bulunması, aynı anda da yerleşik sosyo-politik sistemin sürekli kılınabilmesi için üretim koşullarını yeniden üretmesi gerektiğini belirtmiştik. Şu halde her toplumsal birim: 1) üretici güçlerini; 2) varolan üretim ilişkilerini, yeniden üretmelidir.¹⁴ Bu koşulların gerçekleşmesi için ise, yeterli bir işgücünün (beden ve fikir işçilerinin) üretimi gerekir. Bu işgücünün yeniden üretimi, onun yalnızca üretim için gerekli becerileri değil, aynı zamanda varolan düzenin yerleşmiş kurallarını da benimsemesini kapsar. İkinci olgunun iki yönü vardır. 1) Çalışan sınıfların, egemen sınıfların düzenin iyi ve vazgeçilmez olduğunu savunan ideolojisine baş eğmeleri koşullarının hazırlanması; 2) egemen sınıfın, egemenliğini sürdürmek için, onun temsilcileri yoluyla, çalışan kitleleri yönlendirme bilgisinin, yeteneğinin, yeniden üretimi. Okulların, kilise veya örgütlü din kurumlarının, kamu örgütlerinin eğitim faaliyetleri, egemen ideolojinin yeni kuşaklara aşılmasının ve yeniden üretiminin araçlarıdır.

İşte bütün bu kurumsal yapı ve mekanizmalar, yerleşik sosyo-ekonomik sistemin yeniden üretilmesi içindir.

¹⁴ Louis Althusser, *Lenin and Philosophy*. New York: Monthly Review, 1971 s. 125-128.

Devletin iç-yapısını ve sınıfsal karakterini (ve bu karakteri korumak eğilimini) anlamak için başvurulacak belki en önemli yöntem, onun işleyiş mekanizmalarını ortaya çıkarmaktır. Claus Offe'ye göre, devletin iç-yapısını belirleyen üç ayıklayıcı mekanizma vardır ve bu mekanizmalar, devletin kurumsal yapısını şekillendirirler.¹⁵ İdeal durumlarda, devlet aygıtı içinde, bu mekanizmaların üç ana işlevi vardır :

1) *Negativ ayıklama* : Ayıklayıcı mekanizmalar, devlet faaliyetlerinden sistem karşıtı (anti-kapitalist ya da anti-sosyalist) unsurları ve eğilimleri sistematik bir şekilde ayıklarlar.

2) *Pozitif ayıklama* : Negatif ayıklama sürecinden sonra arta kalan alternatif ve stratejilerin (yerleşik sosyo-ekonomik sistemi yeniden üretmeye yönelik) içinden sistemin devamı için en faydalı olanları ortaya çıkarırlar. Bu alternatif ve stratejiler, egemen sınıfın küçük veya yerel bir bölümünün değil, tümünün çıkarlarına hizmet etmek üzere seçilmişlerdir.

3) *Gizleyici (kamufle edici) ayıklama* : Devlet aygıtını oluşturan kurumlar, sistem karşıtı eğilimleri ayıklarken, aynı zamanda, devletin tarafsızlığını ve sınıflar-üstü niteliğini vurgularlar. Bu işlev, devletin bir sınıf aracı olduğu gerçeğini gizlemeğe yöneliktir.¹⁶

Devletin negatif ayıklama girişimlerinde üç ana mekanizma vardır. Bunlar, katmanlı bir filtre sistemi gibi çalışırlar :

- a) yapı
- b) İdeoloji
- c) baskı

Her aşama, sisteme karşı olan öge ve eğilimler için öbür mekanizmaların ayıklayamadıkları bir filtre işlevini görür.

Yapısal ayıklama mekanizmaları, devletin siyasal kurumlarının girişebilecekleri çok geniş kapsamlı eylemleri içerirler. Bu eylemlere genel çerçevesini veren, hem var olan mülkiyet rejimini garanti altına alan, hem de sistem dışı eğilimlerin devlet politikalarına yansımalarını önleyen anayasa hukuku ve kurumlarıdır.

¹⁵ Claus Offe, "Political Authority and Class Structures-an Analysis of Late Capitalist Societies", *International Journal of Sociology*. Cilt 2, No. 1 (1972).

¹⁶ Claus Offe, "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation" ve aynı yazarın "The Abolition of Market Control and the Problem of Legitimacy, *Kapitalistate* No. 1 ve 2 (1973).

Yerleşmiş anayasa hükümleri içinde özel ve kamusal ilişkileri biçimlendiren çeşitli kanunlar ve bireylerin bunlara uyumunu sağlayan mahkemelerin çalışmalarını düzenleyen kurallar, yapısal ayıklama mekanizmalarının en açık örnekleridir.

Siyasal sistemin, iki ana işlevi vardır: 1) Batı demokrasilerinde genel oy mekanizmasına dayanan rekabet sisteminin dışında gelişen ve pazarlık kurumlarının ötesinde bir varlık arayan eğilimleri; Komünist ülkelerde ise, Parti mekanizmasının ve karar organlarının dışında oluşan örgütlenmeleri ve kararları, "anti-demokratik" veya "sapma" olarak ilân etmek; 2) sistem açısından "makul" eğilimleri, daha büyük çatışmalara yönelmeden, kendi bünyesinde uzlaştırmağa çalışmak.

Siyasal kurumların "yapısal filtre" sistemini aşabilmiş olan toplumsal konu ve eğilimlerden hangilerinin dile getirilip, çözümlenebileceğini ise, ideolojik ayıklama mekanizmaları belirler. Bazı yeni siyasi tercihler ya da politika önerileri, "devletin genel yararına" uygun bulunmadığı için "gereksiz" veya "tehlikeli" sayılabilirler. Ayrıca siyasal karar alma kurumlarının gündemine getirilen konuların sırası da, ideolojik ayıklama mekanizmaları tarafından belirlenir.

Offe'nin ideolojik ayıklama mekanizmaları diye tanımladığı filitrelere, Louis Althusser, Devletin İdeolojik Araçları (DİA) diyor. Althusser'e göre DİA'lar, Devletin Baskı Araçları (DBA) ile karıştırılmamalıdır.¹⁷ Daha evvel belirtildiği gibi, DBA'lar hükümet ve idare organlarını, ordu, polis gücü, mahkemeler ve tutukevlerini kapsar. DBA'lar zorlama gücüne dayanarak çalışırlar. Fakat bu güç, bütün bu organların baskı imkânlarının her zaman fiziksel kuvvet düzeyine varmalarını gerektirmez. Fizik güç (kaba kuvvet) -baskı-, gerektiği zaman, yani, sistemi tehdit eden öge ve eğilimlerin, karşı-etkileri arttığı durumlarda kullanılır.

DİA'lar genellikle şu kurumlardan oluşurlar:

1) Dini DİA'lar (örgütlü din, kilise); 2) eğitsel DİA'lar (okullar eğitim kurumları); 3) hukukî DİA'lar (kanunlar hem DİA'ların hem de DBA'ların alanına girer); 4) Siyasal DİA'lar (siyasal sistem, partiler v.b.) 5) Sendikal DİA'lar; 6) Haberleşme DİA'ları (basın, radyo TV. v.b.); 7) Kültürel DİA'lar (edebiyat, plastik sanatlar, profesyonel sporlar); 8) Aile (aile en küçük toplumsal birim olarak yeni kuşakları toplumsallaştırma ve yerleşik toplumsal değerleri aşılama

¹⁷ L. Althusser, *op. cit.*, s. 142.

işlevini görür. Ama bunun dışında, ailenin, iş-gücünü üretmesi ve farklı üretim biçimlerinde üretim ve/veya tüketim birimi olarak başka işlevleri de vardır).

Bütün bu DİA'lar, DBA'lardan farklı olarak, baskı veya şiddet ile değil, ideolojik etkileme/yönlendirme ile iş görürler. Yalnız, bu ayırım değişmez bir kanun olarak alınmamalıdır. Çünkü, bütün devlet araçları (devlet aygıtına bağlı kurumlar), hem baskı, hem de ideolojik etki işlevleri yüklenmişlerdir. Ama bu, bir derece ve öncelik farkıdır. Öte yandan, sadece fiziksel baskı ile işleyen bir devlet aracı/kurumu da yoktur. Ordu ve polis örgütleri bile, şiddet kullanmak üzere yaratıldıkları halde, bir toplumsal kurum olarak iç dayanışmalarını ve üyelerinin hem örgüte, hem o örgütün hizmet ettiği temel düzene bağlılıklarını sağlayan ideolojik bir araç olarak çalışırlar.

Ayrıca, sadece ideolojik etki ile iş gören DİA da yoktur. Örneğin okullar ve din kurumları, nitelikleri bakımından birer ideolojik araç olsalar bile, üyelerinin seçimi, uyumu, cezalandırılması ve örgütten çıkarılması konusunda birer disiplin ve baskı aracı olarak da çalışırlar. DİA'lar, görünüşte ne kadar farklı amaçlara yönelmiş olsalar, yapıları ne kadar farklı görünümde olsa da, temelde, egemen sınıf(lar) ideolojisini sürdürdükleri ve aşıladıkları için aynı amaca yönelmişlerdir: Var olan sosyo-ekonomik sistemin yeniden üretimi. O halde, hiç bir toplumsal sınıf, devletin ideolojik araçları üzerinde egemenliğini kurmadan devlet gücünü uzun süre elinde tutamaz.¹⁸

Bu açıklamanın ışığında görülmektedir ki, iktidar mücadelesi ve toplumsal dönüşümlerin (inkılapların) amacı, sadece DBA'ların, yani devlet aygıtının, ele geçirilmesi değildir. İnkılabın amacı, aynı zamanda, devletin yeni işlevler üstlenmesiyle, giderek onları yaratan ekonomik ilişkilerden bağımsızlaşma eğilimi gösteren DİA'ların denetimini de ele geçirmek ve onları yeni toplum yapısına hizmet edecek biçimde şekillendirmektir. Yüzyıllardır bir toplumun kültürünü, inanç ve değerlerini, hatta alt-sınıfların protesto kalıplarını etkilemiş olan DİA'ların ortadan kalkıp, yeni toplumsal/kuramsal ilişkilere hizmet edecek koşulların yaratılması, köklü toplumsal dönüşümleri bile aşan bir mücadeledir.

Özetlersek, toplumsal DİA'ların başka (yönetilen) sınıfların denetimine girmesi, yerleşik sosyo-ekonomik sistemde köklü değişimin ön-koşulu ve ilk aşamasıdır. DİA'ların da bu sınıfların denetimine

¹⁸ Ibid, s. 146.

girmesi ve yeni bir kültür ve hümanizmanın oluşması ise, sosyo-ekonomik dönüşümle başlayan, fakat sonra devam eden kültürel inkılap süreciyle mümkün olacaktır. Toplumsal ve ekonomik dönüşüm aşamasını geride bırakmış bütün toplumlarda bu durum tarihi olarak kanıtlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, kültürel alan, inkılap sonrasında en sıcak mücadele alanlarından biri haline gelmektedir. Bu da olağandır. Çünkü ideolojik etkenlik, toplumsal sınıfların, tabakaların devlet aracılığı ile elde ettikleri payları arttırmada büyük rol oynamaktadır.

Devletin Baskı Araçlarına gelince, bunlar yerleşik sosyo-ekonomik sistem içinde ortaya çıkan çeşitli alternatifleri (politikalar, eğilimler ve kadrolar) şiddet kullanarak "ayıklamak" ile yükümlüdürler.

Devletin sınıfsal niteliğini anlamak için, hangi alternatiflerin ayıklanıp, sistemden çıkarıldığını incelemek hem gerekli hem de çok önemlidir. Bu konunun önemi şu örnekle belirtilebilir: Ulusal sınıflar içinde kısmen (veya belli ölçüde) kapitalist sınıfın yararına işleyen bir devletin zorunlu olarak kapitalist devlet olması gerekmez. Rusya da devrimden sonra N.E.P. döneminde, bugün sosyalizme geçiş halindeki Tanzanya'da, öte yanda Radikal asker/sivil bürokratik bir kesimin devlet gücünü ellerinde bulundurdukları Cezayir, Libya, Suriye ve Irak'ta, devletin kapitalist olduğunu (Kapitalist bir sınıfın varlığı ve ekonomide göreceli etkinliği devam etse de) kanıtlamak oldukça güçtür.

Fakat son analizde devletin ne pozitif, negatif ayıklama mekanizmaları, ne de kamufle edici mekanizmaları, sistemi değiştirmeye yönelik güç ve eğilimleri durdurmayı başaramazlarsa, başvurulan şiddet ve baskı tedbirlerinin yönü ve kapsamı, devletin hangi sınıfın veya sınıf koalisyonunun bir aracı olduğunu açıkça ortaya koyacaktır. Öteki mekanizmalardan çok, şiddetin (kaba kuvvetin) ana koruma aracı olarak benimsendiği dönemler, bir toplumun "kriz giderici mekanizmalarının" kriz çağının başladığını gösterir. Şiddet ise, devletin düzeni korumak için elindeki alternatiflerden biri hariç, tümünün iflas ettiğinin kanıtıdır. Bu alternatif de, mülkiyet rejiminin (bu pre-kapitalist ya da sosyalist olabilir) ve onun üzerine bina edilen toplumsal ilişkilerin,¹⁹ egemen sınıf ya da örgüt lehine baskı yöntemleriyle sürdürülmesinden başka bir şey değildir.

Devlet aygıtı içinde tek bir merkeze ve güç birliğine bağlanmış olan DBA'lar, egemen sınıf veya sınıflar koalisyonunun emrinde, son

¹⁹ Ekonomik, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler.

analizde sömürü ilişkilerinden başka birşey olmayan, üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için siyasal koşulları üretmekle yükümlüdürler. DBA'ların bu yükümlülüğünün içinde, devletin (bütün ekonomik, askeri, idari kadro ve oligarşileriyle) kendini yeniden üretmesi olduğu gibi, DİA'ların ve devletin kamufle edici mekanizmalarının etkinliğinin sağlanması için, siyasal koşulların hazırlanması da vardır.

Pozitif Ayıklama Mekanizmaları daha önce de belirtildiği gibi antikapitalist öge ve eğilimleri sistemden çıkarmaktan çok, kapitalist sistem ve sınıf(lar) yararına "olumlu" politika ve stratejiler yaratmakla yükümlüdür. Fakat devlet gücünü oluşturan sınıf veya sınıflar içindeki çelişkiler, devletin, kapitalist sınıfın tümü için etkin bir program/strateji geliştirmesini önler. Bu yüzden devlet politikalarının ana karakteri değişmeden şu iki süreç bir arada yürürlüğe konur: 1) Tahsis edici politikalar, 2) üretici politikalar.²² Her iki politika da kapitalist sınıf için veya bu sınıfın farklı alt-gurupları için (ki bunlar arasında sermaye, teknoloji, dış alemle bütünleşme ve gelişme farkları vardır) için en uygun ortamı yaratmağa yöneliktir.

Tahsis edici politikalar çerçevesinde devletin rolü, içerde üretilmiş olan değer ve malların ve/veya dışardan ithal edilen sermaye ve malların, sistemin işleyişini en iyi gerçekleştirecek şekilde dağıtımını yapmaktır. Bir parantez açarak burada şunu da söylemek gerekir ki, tutucu kapitalist bir devlet bile, üretim biçimini modernleştirmek ve iç pazarı daha fazla genişletmek adına "ilerici" bir reform programını, örneğin bir toprak reformu tasarısını, gündeme getirebilir. Hatta bunu uygular da. Bu onun devrimci veya ilerici olması anlamına gelmez. Sadece sistemin iç dinamiği, devlet aygıtını bu yönde hareket etmeye yöneltmiştir ve bu programın uygulanması sistem açısından çelişkili bir durumun giderilmesi amacına yöneliktir. Aynı şekilde, sosyalist ekonomilerde işletme düzeyinde, işletmeler arasında ve dış ekonomilerle ilişkilerde "kapitalist" kurallar sık sık uygulanmaktadır.

Devletin üretici ve kriz giderici politikalar çerçevesindeki rolü, sistemin devamı ve gelişmesi için üretim faaliyetlerine doğrudan doğruya katılması biçiminde belirir. Türkiye dahil, pek çok az gelişmiş ülkede, ilk aşamada özel kesim, belirli bir çaba ve güce erişmeden önce, ikinci aşamada bu kesim görelî olarak geliştikten sonra, onun yanında ve onu desteklemek için kâr oranı daha düşük veya büyük

²² Claus Offe, "The Theory of the Capitalist State and the Problem of Policy Formation" (1974), özel bir seminer tebliği. New York State University, 11/9/1974.

yatırımlar gerektiren alanlarda, devlet, üretime bizzat katılmıştır, katılmaktadır. Zaten, tarihin hiçbir evresinde, devletin rolü, sadece tahsis edici işleviyle sınırlı kalmamıştır. Bugünün en gelişmiş kapitalist ülkelerinin gelişmelerinin başlangıç evrelerinde, devletin sermaye birikime katkısı ve bu süreci destekleyecek koşulların hazırlanmasındaki etkisi, son derece yoğun olmuştur.

Günümüzde ise, devletin en gelişmiş ülkelerde bile üretime katılması, yerleşmiş liberal kanının tersine önemsenecek düzeydedir.

Yalnız, devletin üretim faaliyeti, özellikle ileri kapitalist ülkelerde, mal üretimi olmaktan çok, hizmet ve sermaye birikimi koşullarının yeniden üretilmesi biçiminde belirir. Bu yüzden, devletin üretime yönelik politikalarının, sermaye birikimi açısından, akılcı olması gerekir. "Akılcı" (sistem açısından) niteliğinden ötürü, bu politikalar, rekabet halindeki (hatta çelişkili) kapitalist çıkarların karpisine bırakılmak yerine, kapitalist sınıfın tümüne hizmet edecek şekilde planlanmalıdır. Fakat pekçok teorisyenin de belirttiği gibi, kapitalist sistem ve kapitalist devlet, bu tür kapsamlı bir planlamaya gitme imkânından yoksundurlar. Her ne kadar bireysel kapitalist için kapitalizmin mantığı açıksa da -mal üretimi ve mübadelesi ile azami kârı sağlama- kapitalist devlet içindeki faaliyetlerin mantığı bu kadar dar kapsamlı değildir.²¹ Aksi halde bir bütün olarak *sistemi* koruyamaz. Toplumsal barış adına da kamu yararlarını gözetemez.

Gelişmiş kapitalist toplumda genellikle devlet, pazar için üretim yapmadığı için, onun işlevsel mantığı, mal üretiminin mantığı ile özdeş değildir. O halde devlet üretiminin mantığı, değişim için üretim (mübadele değeri) temeline değil, kullanım değeri temeline, yani büyük ölçüde, toplumsal çelişkileri yumuşatacak hizmetlerin üretimine dayanır.

Bu mekanizmanın işlememesi (devletin "baba", "sınıflar-üstü" ve "yardım edici" niteliklerinin sarsılması), devletin pozitif ayıklama mekanizmalarının ve ideolojik araçlarının da etkili bir biçimde işleme-sini önler. Bu durum, sınıf çatışmasını şiddetlendirirken, negatif ayıklama mekanizmalarını da zayıflatır. Devletin elinde, düzeni korumak için kaba kuvvet yöntemine başvurmaktan başka alternatif kalmaz. Bu eğilim, kaçınılmaz olarak, devletin, sınıflararası "dengeyi" koruyan "tarafsız" görünümünü yok eder.

²¹ James Weinstein, *The Corporate Ideal and Liberal State*. New York: Beacon Press, 1968.

E. LİBERAL DEVLET

Pazar ekonomisinin dinamizminden yararlanarak gelişen ve zenginleşen uluslar, iç barışlarını sağlamışlar, ekonomik alanda gerçekleştirdikleri yaratıcılığı, girişimciliği ve özgürlüğü, düşünce, bilim ve siyaset alanlarına da yansıtabilmişlerdir. Ama toplumun eşitsiz yapısı değişmemiştir. Temel sosyal çelişkiler "hafiflemiş" olsalar bile, varlıklarını sürdürmüşlerdir.

İşte bu çelişkiler, "liberal devlet" in giderek "sosyal devlet" niteliğine bürünmesine ve sınıf karakterini (yani eşitsiz yapısını) gizleyici mekanizmalar geliştirmesine yol açmıştır. Kapitalizm, bir dünya sistemi olduğu için, bu sistemin merkezinde (metropollerinde) biriken büyük miktarda sermaye, bir yandan geniş toplumsal hizmet yatırımlarını besleyebilmiş, öte yandan da, kapitalist sınıfın hemen hemen bütün alt-guruplarını tatmin edecek -askeri harcamalardan, uzay araştırmalarına uzanan, üretkenliği oldukça sınırlı projelere- harcamalar yapılarak, toplam talep (ekonomik canlılık) suni olarak körüklenmiştir.²²

James Weinstein'e göre günümüzde liberal devlet, kendini ve onu yaratan sistemi koruyacak iki mekanizma geliştirmiştir.²³

Bunlardan ilki, devletin, kanun dışı ticarî ve sınaî eylemleri önleyerek piyasayı, sorumsuz iş girişimleri ve girişimcilerden temizlemektir. Bu politika, hem kitlelerin gözünde serbest piyasa ekonomisinin ahlakî olduğunu kanıtlayacak, hem de tekelleşmenin son hadine vardığı günümüzde, tekelci şirketler için pazar emniyeti (örneğin rüşvetlerle piyasa üstünlüğü sağlamayı veya şirket mallarının millileştirilmesini önleyerek) devlet eliyle sağlanacaktır. Devletin bu işlevleri yüklenmesi kapitalist sınıf için hem ideolojik hem de ekonomik kazançtır.

İkinci gelişme ise, kapitalist sistemin güçlenip yerleşmesi dönemlerinde ona toplumsal ideoloji olan "kuvvetlinin uyumu" tezine dayanan toplumsal Darwinizm, veya daha kibar adıyla Laissez Faire (bırakınız yapsınlar) görüşünün yerini bütün sınıfların genişleyen ekonomiden doyurucu paylar aldıkları, barışçı bir sosyal demokrasiye bırakması yönündedir. Şurası da unutulmamalıdır ki, libe-

²² Richard C. Edwards, Arthur MacEwan ve başkaları, "A Radical Approach to Economic: Basis for a New Curriculum", *American Economic Review*, Cilt LX, No. 2 (Mayıs 1970).

²³ James Weinstein, *ibid.*

ralizm, gelişmekte olan küçük ve orta girişimcilerin ve ekonomik temellerini yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya olan zanatkâr ve çiftçilerin (küçük burjuvazinin) dünya görüşü veya ideolojisidir. O yüzden liberalizm, temelde büyük iş çevrelerine ve tek el sermayesine karşıdır. (Bu toplumsal kesitlerin, varlık bunalımına girdiklerinde, tekelleri ve tekelleşmeyi kınayan, kısaca büyük sermayeye karşı görünen faşizmi destekledikleri gerçeği, birçok araştırma ile kanıtlanmıştır.)

Liberalizmin altın çağı, Batı kapitalizminin tekelleşmesiyle sona erer. Bu yüzden, gerek kapitalist sınıf içinde süren, gerekse bu sınıf ile öteki toplumsal sınıflar arasında derinleşen çelişkiler, yeni bir ideolojik yapının ve çeşitli toplumsal barış mekanizmalarının doğmasına yol açmıştır. Liberalizme can veren rekabet, işbirliği, kişisel yetenek temeline dayalı değer ve politikalar, tek elciliğin gerektirdiği sosyal demokrasi ortamında geniş kitleleri kazanmağa yönelik reformlara ve katılımcı ideolojilerin gelişmesine neden olmuştur. Bu değişme, büyük iş çevrelerinin çağdaş ekonomik yapıdaki konumları ve yeni işlevleri ile, onları çevreleyen kurumsal yapı arasında gerekli uyumu sağlayacak siyasal, ve ideolojik zemini hazırlamak çabasından kaynaklanmıştır.

Kapitalist devletin izlediği bu tarihi evrim çizgisi, temel niteliği pek farklı olmayan değişik tipde devlet yapıları yaratmıştır. Bu devletlerin tümü, sermaye birikiminin nesnel koşulları ile ekonomik sistemin, temelde eşitsiz olan yapısını (birikim ve bölüşüm sürecini) gizleyen, kamufle eden ideolojik kurgu arasındaki çatışmayı yumuşatmaya uğraşmışlardır, uğraşmaktadırlar.²⁴ Çünkü, sözü edilen çatışma, bir meşruluk krizinin habercisidir ve her devlet var olabilmek için meşruluk sorununu çözmek zorundadır.²⁵

²⁴ Arthur Schlesinger, Jr. *The Age of Jackson*. Boston: Little, Brown s. 505.

²⁵ Alan Wolfe, "New Directions in the Theory of Politics", *Politics and Society*, Cilt IV. No. 2 (1974), S. 149 ve sonrası.